

A Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Egyházmegye népiskoláinak történetéből (1920–1948)

A legősibb nyugati szerzetesrend pannonhalmi főmonostora a magyarországi iskoláztatás bölcsője, hiszen a Szent Márton-hegyen létesült 996-ban az első magyarországi iskola.

Az „Ora et labora!” jelszavát hirdető Szent Benedek-rend pannonhalmi monostora jelentős szellemi központ, hatása az egész világra kiterjed. A Pannonhalmi Főapátság mint egyedülálló vallási, művelődési és történelmi értékek hordozója 1996-ban – a magyar bencés rend és a magyarországi iskola millenniumán – méltán vált a világ kulturális örökségének részévé. A magyar Szent Benedek-rend főmonostora már több mint ezer esztendő óta szolgálja a nemzet kultúráját, a magyar ifjúság nevelésének és oktatásának nemes ügyét, szolgálja a magyar katolikus nép lelkiekben való előrehaladását. Az évezredek múlt fokozott kötelességet ró ránk: megőrizni és továbbvinni ezt a hihetetlenül gazdag örökséget.

A középfokú oktatás és a tanárképzés területén a rend kiemelkedő eredményeket ért el, azonban az elemi iskolai oktatás is figyelmének középpontjában volt. Mindig is fontosnak tartotta a rend az egyházmegye alapfokú iskoláinak gondozását. A gimnáziumi nevelés-oktatás és a rendi tanárképzés tudományos igényű feldolgozása folyamatosan a neveléstörténeti kutatómunka tárgya, viszont a pannonhalmi egyházmegye katolikus népiskoláinak történetével, pontosabban annak átfogó, egyházmegyei szintű feldolgozásával és értékelésével – jelenlegi ismereteink szerint – eddig nem foglalkoztak.

Doktori értekezésünk elkészítésével most ezt a hiányt szeretnénk pótolni. A főapátsági egyházmegye tanfelügyelői hivatalának népiskolai tanügyi tevékenységét kívánjuk nyomon követni a levéltári anyag feldolgozásával 1920-tól egészen az államosításig. A témából adódóan fő kutatási módszerünk a levéltári dokumentumelemzés és a kvalitatív tartomelemzés. Az oral history típusú interjúk közzétételével különleges – a másodlagos forrásokban fel nem lelhető – neveléstörténeti panorámát kínálunk az olvasónak.

A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár gazdag, de nagyon kevésbé kutatott, s még kevésbé feldolgozott népiskolai tárgyú iratanyaggal büszkélkedhet. Az irattár – munkánk szempontjából fontos – két fő része: a főapáti és az esperesi irattár. Kutatásunk gerincét az esperesi irattár dokumentációja alkotta, hiszen az esperesek látták el az egyházmegyei tanfelügyelői tisztséget is, vagyis a tanfelügyelői hivatal iratanyaga az esperesi irattár szerves része.

A nullius főapátság tizenöt községre kiterjedő egyházmegyéjének kegyura a főapát volt, irányítása és ellenőrzése alá tartoztak a községek népiskolái. A 19. század ötvenes éveitől a népiskolákra vonatkozó levéltári anyag folyamatos, tehát alkalmas egyházmegyei szintű következtetések levonására.

E dolgozatunkban a pannonhalmi egyházmegye népiskoláinak történetét vizsgáljuk, különös tekintettel az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal két világháború közötti tevékenységére. A katolikus népiskolák állami felügyeletének történeti áttekintését és a katolikus egyház népiskolai tanügyi igazgatásának bemutatását követően ismertetjük a

Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Egyházmegye tanügyi rendszerét, az egyházmegyéhez tartozó népiskolák rövid történetét. Megismerhetjük az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal történetét, a hivatalt vezető esperesek tanügyi munkásságát. Munkánk gerincét képezi az egyházmegyei tanügyigazgatás három kiemelkedő korszakának bemutatása és értékelése, mely elvezetheti az olvasót ahhoz a megállapításhoz, hogy a katolikus népiskolák megyei szintű irányítása és felügyeleti rendszere – főképp a korszak országos tanügyi viszonyainak modernizációja révén – jelentős átalakuláson és fejlődésen ment keresztül a két világháború között. A nyolcosztályos népiskolák és az általános iskolák megszervezésével párhuzamosan a népiskolák életében a szakmaiság, a pedagógiai tényező egyre meghatározóbb szerepet kapott az ígéretes fejlődésnek az államosítás vetett véget.

Betekintünk a főapátsági tanítóegyesület életébe, a tanítógyűléseken előadást tartó népiskolai tanítók nevelési tárgyú előadásaiba, és szándékunk szerint szó lesz a káptalani gyűlésekről, melyek a népiskolai munka értékelésének fontos színterei voltak. Nyalka község népiskolájának történetét tanulmányozva hiteles képet kaphatunk a korszak néhány jelentős alakjának mindennapjairól; többek között egy jelentős plébános, egy népiskolai tanító sorsának, életének nagyszerű eseményei, történései elevenednek meg dolgozatunk oldalain, végül de nem utolsó sorban egy korabeli kisdíák visszaemlékezéseit olvasva élénk tárul a hétköznapok – mikrotörténeti perspektívába ágyazott – hiteles krónikája. Megszóltattunk még két szemtanút, akik iskolás éveikre, a nyalkai iskolára visszaemlékezve elevenné és teljessé tették az irattárban megsárgult lapok üzenetét. Elmesélt történetük sok-sok korabeli gyermek és felnőtt története.

Dolgozatunk záró fejezetében a Pannonhalmi Szemle gyermekekkel kapcsolatos tanulmányaiból szemezgetünk; a kvalitatív tartalomelemzésen alapuló vizsgálatunk tárgya, hogy miként jelenik meg a gyermek a felnőttek gondolkodásában, hogyan vélekednek a gyermekkorról a folyóiratban publikáló szakemberek, a gyermekséggel kapcsolatban mi-féle attitűdök érhetők tetten a 20. század első felében.

Az egyházmegye népiskolái

A pannonhalmi apátságot *Géza* fejedelem alapította, felépítése *Szent István* királynak köszönhető. A szerzetesek a templom falai között létrehozott iskolában végezték a vallásos nevelést és oktatást, közvetítették a kultúrát. Nemcsak a kolostoron belül, hanem az István király által adományozott birtokokon is tanítottak.

Birtokaival együtt Pannonhalmra úgynevezett nullius apátság lett, mivel már az alapítólévélben biztosította a király a montecassinói apátsággal való jogközösséget, tehát Pannonhalmát közvetlenül az Apostoli Szentszék joghatósága alá rendelte.

„A Szent Istvánhoz visszavezethető pannonhalmi alapítólevélbe foglalt cassinói kiváltságok kezdetől fogva lehetővé tették, hogy az apátság birtokai és az ott élő emberek mentesek legyenek minden külső befolyástól, ne kerüljenek püspöki joghatóság alá, önálló egyházmegyét alkotva. X. Leó pápa 1514-es, Tolnai Máté főpát kérésére kibocsátott bullája lehetővé tette, hogy a tridentini zsinat minden különállást felszámolni akaró, egységesítő törekvése ellenében is megmaradt önállósága. Legutóbb II. János Pál pápa – 1993-ban – az egész magyar katolikus egyházat érintő egyházmegye-rendezés során szabályozta területét, megerősítve a történelmi jogokat.” (1)

Az egyházmegye tizenöt plébániája mind teljes jogú szerzetesplébánia, melyek a főapátság kegyurasága alá tartoznak. A pannonhalmi egyházmegye területe más egyházmegyékbe és állami közigazgatási egységekbe ékelődik be. A hitközségek és a népiskolák az egyházi és tanügyi közigazgatás szempontjából a főapátsághoz, illetve az egyházmegyei tanfelügyelőséghez tartoztak. Az egyházmegye népiskolai hálózata a 18. századtól kezdve fokozatosan épült ki. Az 1802-ben visszaállított bencés rend a középfokú oktatás mellett egyre nagyobb figyelmet szentelt az egyházmegye területéhez tartozó községek-

ben az alapfokú oktatás ügyének. A visszaállító oklevélben *I. Ferenc* király a tanítást kötelezően előírta a szerzetesrend számára.

A rend az iskolák fenntartását részint az államtól kapott évi iskolai segélyekből, másrészt saját birtokainak jövedelméből fedezte. Továbbá a népiskolák közvetlen fenntartói általában rendelkeztek tanítói, kántortanítói földdel is, amit a tanító fizetés-kiegészítés-ként kapott meg az illető egyházközségtől.

Az 1867-es kiegyezésnek, valamint *Kruesz Krizosztom* főapát (1865-1885) működésének köszönhető, hogy a 19. század utolsó éveire majdnem teljes egészében kialakult az egyházmegye népoktatási hálózata.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Egyházmegye népiskolái (Az anyaegyházakhoz tartozó filiákat – főkegyházakat – közös sorszám alatt tüntettük fel.)

Győr megyében:

- Györszentmárton
- Györszentiván
- Ménfőcsanak
- Nyalka
- Ravazd, Tarjánpuszta
- Tényő
- Kajár

Komárom megyében:

- Komáromfűss, Tömördpusztá
- Tárkány, Ölbőpuszta

Pozsony megyében:

- Deáki

Veszprém megyében:

- Bakonypéterd
- Bársonyos
- Lázi
- Veszprémvarsány
- Bakonybél, Somhegypusztá

Kühár Flóris esperes, tanfelügyelő

Az egyházmegyei főhatóság döntése értelmében 1931. augusztus 1-től az új egyházmegyei tanfelügyelő *Kühár Flóris* lett.

Dr. Kühár Flóris Ferenc a teológia doktora, c. egyetemi magántanár, a Szent István Akadémia, a Szent Tamás Társaság, a győri Kisfaludy Kör tagja Pártosfalván született 1893. július 5-én. Egyetemi tanulmányait Innsbruckban végezte. Celldömölkön volt plébános, majd a pasztorális egyházjog és a bölcelet tanára Pannonhalmán. Dogmatikát tanított Rómában, később 1931–35 között esperes-tanfelügyelő és a bölcelet tanára Pannonhalmán. Házfőnök és teológiai tanár Budapesten haláláig, 1943. november 26-ig. (2)

„Mi lehetne más a katolikus magyar tanító célja, mint hogy az Isten Egyházának híveket, a magyar hazának hű polgárokat neveljen, akik a tanító lelkéből, szándékosan mondom: lelkéből és nem pusztán tudásából szeressék meg az Istent és a hazát, és mondhassák egész életük tanubizonyosságával: a te Istened az én Istenem, a te néped az én népem!” (3) – írta Kühár tanfelügyelő bemutatkozó körlevelében, amelyet az egyházmegye tanítóságához intézett.

Kühár Flóris szerint az egyházmegye iskoláinak munkája általában megfelelt azoknak a követelményeknek, melyeket az egyházi és állami rendszabályok, valamint a tanterv előírnak. A tanerők iparkodtak a tanítás módszerében az új tanfelügyelői követelményeknek megfelelni; külön dicséretet érdemelt: Kismegyer, Tényő, Kajár, Bársonyos, Veszprémvarsány, Vének. A vallástanítást a lelkészek és a hitoktatók gondosan végezték. *Hermann István*, bársonyosi kántortanítót a főhatóság igazgatói címmel tüntette ki 25 éves tanítói és népnevelői munkásságáért. A kitüntető cím nem jelentette az igazgatói tisztség átruházását a tanítóra, az iskolát a helyi bencés plébános irányította továbbra is.

A tanfelügyelő évről-évre haladást tapasztalt a szemléltetésben, valamint a tanítók és a tanulók jobb együttműködését elősegítő módszerek alkalmazásában. A tanulók írásbeli munkáit, a dolgozatokat is jobban, gondosabban javították a tanítók, mint korábban. A gazdasági továbbképzést nehezítette a legtöbb iskolánál a gyakorlatér, a faiskola hiánya, viszont mintaszerű volt a tényői továbbképző iskola működése. A ménfőcsanakai iskola zsúfoltságán váltakozó tanítással enyhítettek. Hiányok voltak a helyi tanítói konferenciák terén. A tanfelügyelő azon volt, hogy az illetékes királyi tanfelügyelőkkel karöltve még eredményesebben végezze az egyházmegye iskoláinak ellenőrzését, ezáltal a tanítói munka hathatósabb segítségét. A felügyelő külön kiemelte a bársonyosi erdei iskolát és a tarjánpusztai iskola színházi előadásait. Összességében megállapítható, hogy az iskolák külső és belső rendje, a tanítás színvonala, a diákok tudása szépen fejlődött az egyházmegyében.

Az egyházmegyei főhatóságtól 1933. június hónapban igazgatói címet nyert *Kovács Gábor* gyórszentmártoni, *Pityinger István* veszprémvarsányi és *Csollány Nándor* gyórszentiváni kántortanító. Az egyházmegyei tanítói kar érdekeit országos szinten Csollány Nándor tanító képviselte, akit – kiváló tanítói munkájáért és az egyházmegyei tanügy területén végzett kiemelkedő teljesítményéért – a Katolikus Tanítók Országos Szövetsége alelnökévé választottak. Dr. Kühár tanfelügyelő azon fá-

„Az oskolai kisdedek közül csak egy kis ujjal se üssön meg senkit, se ne tászigáljon, se ne tépjen, se ne pofozzon, se fülinél fogva ne czinczáljon se semmi goromba eszközzel ne kinozzon, hanem maradjon ama szeléd büntetések mellett, mellyek a Plébános Urtól elébe iratnak, vagy szabattanak. Az oskolai gyermekek között semmi személy válogatást ne tegyen: hanem szegényét, boldogét egyaránt gyöngyörgesse és szeresse az érdem szerint; mivel csak így fogja birni minden tanítványinak szeretetét melly elkerülhetetlen szükséges a gyermekek előmenetelére.”

radozott, hogy az illetékes királyi tanfelügyelőkkel karöltve végezze a népiskolák ellenőrzését. Látogatásai végén mindenütt megbeszélést tartott a tanítósággal, sürgette az iskolák élénkebb részvételét a községek és az egyházközségek életében, továbbá „A nemzetiségi kérdés a népiskolában” címmel pedagógiai előadást tartott a tanítóknak. Az állami hatóságokkal jó együttműködésre törekvő egyházi vezető személyesen meglátogatta a győri és az esztergomi királyi tanfelügyelőségeket. A Bársonyos-öreghegyi szülők régóta kérték a rendtől külön iskola felállítását, mivel Öreghegy a községtől 3 km távolságra van, útja a téli időben, esőben igen rossz. Mivel azonban államsegély kiutalása reménytelennek látszott, a tanfelügyelő azt ajánlotta, hogy az egyházközség ne vállalja az iskola létesítését, nehogy a terhei igen felszaporodjanak. Így a község állította fel az iskolát, mely egy magánházból bérelt teremből és a tanítónőnek biztosított szerény lakásból állt. *Mészáros Júlia* tanítónő 1934. október 15-én kezdte meg a munkát harminc gyermekkel egy eléggé jól felszerelt tanteremben. Az 1934. évi őszi tanítógyűlésen a nyugdíjazás miatt lemondott *Németh József* véneki címzetes igazgató-tanító helyébe az egyházmegyei tanítóegyesület világi elnökévé *Erhardt Mihály* lázi címzetes igazgatót, kántorta-

nítót választották meg. A tanítógyűlésen elhangzott esperesi megnyitó beszéd vezércikként megjelent a Nemzetnevelésben. A tanfelügyelő a tanévben a veszprémi királyi tanfelügyelőséget és a veszprémi tanítók szemináriumát látogatta meg.

Az 1934. évi káptalangyűlés idején – a jegyzőkönyvek (4) tanúsága szerint – a bencés rendet és a népoktatást már az anyagi és szellemi gyarapodás jellemezte. Mit eredményezett ez a fejlődés? Új tanítói állások létesültek, szám szerint öt. Györszentmátonban modern iskola és tanítólakás épült. Bársonyoson javításokat hajtottak végre az iskola épületén, Györszentivánon a zárdaiskolában egy új tantermet, tornatermet, az apácáknak lakást építettek államsegéllyel. A Szent István-telepen 1929-ben két tanteremmel és két lakással új iskola épült. Nyalkán új tantermet és kántortanítói lakást, Tárkányban negyedik tantermet nyitottak. Tényőn is új tanterem épült, valamint iskolai könyvtárt alapítottak. A főpát mint kegyúr a tanítói járandóságokat mindenütt javította. A jelentés szerint a tanítók a legújabb pedagógiai módszereket szívesen alkalmazták, amiről a királyi és egyházi tanfelügyelők is elismeréssel szóltak. Az egyházmegyei tanítói gyűlések színvonalát azzal is elismerték, hogy a győri királyi tanfelügyelőség lapjának egyik számát az 1933. évi tanácskozás előadásai töltötték meg. Az egyházközségek az új egyházi szabályzat (1929) szerint megalakították a képviselő-testületeket, melyekbe a főpát is nevezett ki – főleg a községekben élő magasabb képzettségű személyek köréből – tagokat. A főpáti koadjutor 1933. tavaszán megalakította az „Actio Catholica”-t, meghatározta három tagozatát (egyházmegyei, esperesi, egyházközségi) és szervezetét. Az egyházközségi szervezetek a helyi képviselőtestület keretén belül működtek; tevékenységük kezdetben az iskolán kívüli népművelés és a katolikus sajtó fellendülésében mutatkozott meg. Az 1934-ben megtartott káptalanon külön esperesi előterjesztés (5) hangzott el az egyházmegyei statutumok kiadatásának szükségességéről. Dr. Kühár Flóris a rendeletgyűjteménnyel az egyházmegye közigazgatási munkáját kívánta korszerűsíteni, segíteni és egységesíteni.

Kühár tanfelügyelő – megbízatása végén – az alábbi szavakkal búcsúzott Kelemen Krizosztom főpáttól:

„Méltóságos Főpát Úr! Méltóságod 1931. augusztus 1-én bízta rám egyházmegyéje esperesi hivatalának vezetését és a tanfelügyelői tiszteletet. Amikor négy éves munkám végén Méltóságod kegyes intézkedése folytán ezen hivataltól megválok, fiúi hódolattal köszönöm Méltóságod bizalmát személyem iránt és köszönöm atyai jószágát a vezetésemre bízott intézmények, azoknak tanítói kara iránt. Iparkodtam hivatalomban egyházmegyénk lelkipásztorainak és tanítóinak nemes törekvéseit szerény tehetséggel támogatni. Engedje meg Méltóságod, hogy amikor hivatalomtól megválok, hálám kifejezéséhez azon kívánságomat csatoljam: a jó Isten adjon annak a szántóföldnek, amelyet Méltóságod főpásztori gondja munkál, jó termést, a pástornak nyájában való gyarapodást, munkájának sikert, áldozatos szívének sok örömet. Fogadja Méltóságod fiúi hódolatom alázatos kifejezését. Pannonhalmi, 1935. július hó 25-én. Dr. Kühár Flóris.” (6)

Dr. Kühár Flóris Ferenc tudományos, irodalmi működésének jelentős része a hittudományi és bölcséleti tárgykörhöz tartozik. A magyar bencések egyik legjelentősebb képviselője gazdag életművet hagyott hátra. Önállóan megjelent művei közt említést érdemel *„Mater Raingardis”* című könyve, melyben *Petrus Venerabilis* cluny-i apát édesanyjának életrajzát dolgozta fel. A *„Szent István könyvek”* sorozatában négy könyve is megjelent: *„Bevezetés a vallás lélektanába”, „A keresztény bölcsélet története”, „A vallásbölcsélet főbb kérdései”* és az *„Egyetemes vallástörténet”. „Az örök élet forrásai a hét szent-ségben”* című munkája a római Szent Anzelm egyetlen tartott dogmatika előadásait tartalmazza. A *„Védőszentjeink élete”*-sorozatban *Szűz Mária, Szent Péter apostol, Arany-szájú Szent János, Szent Ágoston, Szent Monika, Szienai Szent Katalin* és *Alacoque Szent Margit* életét írta meg. Folyóiratokban, napilapokban több dolgozata jelent meg az egyházművészet, a művészettörténet és az egyháztörténet kérdéseiről. Számos cikket írt a hittudomány, a bölcsélet és a katolikus nevelés egyes tárgyköreiről, melyek közül jelen-

tőségükkel kiemelkednek liturgikus tanulmányai, továbbá *Foerster* pedagógiai rendszerének bírálata és a misztika ismertetése. Írt sok aktuális hírlapi cikket, egyházpoltikai feljegyzést, könyvismertetést és bírálatot különböző lapokban.

Hittudományi tanulmányait Innsbruckban végezte, ahol 1917-ben a doktorátust is megszerezte. A celldömölki plébánián öt esztendő telt, majd a pannonhalmi főiskolán egyházjogot tanított. Három évig szerkesztette a Pannonhalmi Szemle című folyóiratot. A római egyetemen eltöltött két esztendő után ismét a pannonhalmi főiskolán tanít és az egyházmegyei esperesi teendőket is ellátja. Élete utolsó nyolc évét házfőnökként a budapesti rendházban tölti. A Pázmány Péter Egyetem Hittudományi Karán magántanári kinevezést kap, a neveléstan tanára. A Katolikus Szemle szerkesztője volt életének utolsó négy esztendejében. *Sólymos Szilveszter* – Kühár életművét méltatva – a következőket írja róla:

„Kühár Flóris nagy formátumú ember volt, csak nagy eszmék, célok tudták magukkal ragadni; a közösség néha szűk ruha volt számára. A rendtársak között érthető okból nem tartozott a közkedveltek közé. Magabiztossága, néha nyers modora azt az érzést ébreszthették másokban, hogy lenézi őket. Ha volt is árnyéka Kühár Flórisnak, ő a nagy fák közé tartozott, akik életművükkel ma is hatnak. Fel-fokozott életritmusa gyorsan elhasználta szervezetét. Nem méricskél, mindent teljes bevetéssel tett. Róla is elmondható: *Brevi tempore vixit multa* – rövid ötven éve alatt sokat élt, nagyot alkotott.” (7)

„A kereszt iskolája” (8) címmel írt tanulmányának bevezetőjében olvasható pedagógiai jelmondata: „Nagy, nehéz munka csak jó mag vetésével remélhet dús sarjadást”. A tudós tanfelügyelő szerint a szellem életében is magot kell vetni, jó magot, tisztát, nemeset, életképeset. Az iskolákban látható kereszt legyen a nevelői, tanítói munka középontjában. *Szent Pál* jellemzése a mai emberekre, a mai pedagógiai irányokra is ráillik. A keresztény iskola a játékoskólát nem tekintí célnak, hanem a játék mellé odaállítja a gyermek lelki fejlettségének megfelelő munkát is a tanításban és a nevelésben egyaránt. A játék eszköz, hogy a gyermek megszeresse a munkát, a szórakoztatás eszköz, hogy vele felkelhető legyen a figyelem; az öröm pedig erőgyűjtés az élet keresztjének bizakodó elviselésére. Amikor a keresztény iskola felemeli szavát a kizárólagos testkultusz ellenében, nem akarja a nemzetet megfosztani hadseregétől, biztonságától, reménységétől.

Szent Pál szembeállította a keresztet a hellén iskolaeszménnyel, a kizárólagos ész-kultúrával, mely csak ismerni, tudni akart, de nem tenni, küzdeni, harcolni. A keresztény pedagógia – minden emberi tudás és bölcsesség felett – a kereszt bölcsességére törekszik; ebből fakad a keresztény pedagógia lényege. Kühár esperes előadását a következő gondolatokkal zárta:

„Ez a bölcsesség pedig azt mondja, hogy nekünk nem magtalan tudás kell, hanem életető, megváltó igazság; mi nem elégszünk meg az ésszel, hanem a szívet is akarjuk – mi nem felezzük szét az embert, hogy csak testét vagy csak lelkét formáljuk. A mi eszményünk: az egész ember, nem csak a játszva nevető, hanem a keresztet viselő, nem csak a föld ura, hanem az ég polgára, nem csak az igazságot kutató, életet élvező, hanem a Krisztust bíró és benne boldogságot találó.” (9)

Kelemen Krizosztom, nyalkai plébános és főapát

Kelemen Krizosztom, nyalkai plébános a falusi nép kulturális felemelkedésének fontosságát hangsúlyozva a főapátsági egyházmegye tanítókarának 1923. évi gyűlésén szorgalmazza: „Olcsó és jó lapokat, iratkákat adjunk a népnek.” (10)

Később a Pannonhalmi Szemleban a népiskolák feladatáról a következőt mondja: „A népiskolának a gyermekek ismeret-és fogalom-körét messze fölülmúló tudományos könyvek száraz és lélektelen kivonatainak emléztetése, oktatgatása helyett egyre jobban, egyre határozottabban az emberformálás művészetének szentélyévé kell válnia.” (11) Iskolapolitikájának sommázata is lehetne a fenti két nagyszerű gondolat.

Kelemen Krizosztom néhai főapát életművének tudományos igényű feldolgozására – különös tekintettel főapáti működésére – a nyolcvanas évek közepén dr. *Várszegi Imre Asztrik* OSB jelenlegi pannonhalmi főapát vállalkozott. A bölcsészdoktori disszertáció megírását kilenc évig tartó szorgos kutatómunka előzte meg.

Kelemen Krizosztom 1884-ben született a Zala megyei Hahót községben, a magyarlatin szakos tanár, bencés szerzetes hat évig Pápán tanított, majd *Hajdu Tibor* főapáti diszpozíciója 1916-ban a nyalkai plébániára küldi. Az érkekezésben a szerző részletesen ír arról a tíz esztendőről, amit Kelemen Krizosztom a Pannonhalma melletti kis községben plébánosként töltött. „Tíz éves lelkipásztori munka után 1926. július 31-én válik meg Kelemen Krizosztom a falutól. Hívei nagyon szeretik, ragaszkodnak hozzá. Ez a kölcsönös szeretet elkíséri őt élete végéig. Főapát korábban a falu Nyalka község díszpolgárává választja, többször látogat egykori hívei körébe. Az Egyesült Államokban is, amikor magyarokkal találkozik, nyalkai híveinek jóságára, arcára emlékezik. Kelemen Krizosztom, nyalkai plébános tíz évét az emberekért végzett munka jellemezte. Ereje és tudása javát adta hívei szolgálatára.” (12) A nyalkai évek után Budapesten tanárkodik. Iskolatörténeti jelentőségű, hogy a bencés gimnáziumban tanítja *iff. Hóman Bálintot*, a későbbi kultuszminiszter fiát. Mély barátságot köt diákja édesapjával, *Hóman Bálinttal*, mely alapjaiban meghatározza Kelemen későbbi iskolapolitikáját. Kelemen Krizosztom 1928-ban Győrbe kerül igazgatónak, majd 1929-től a pannonhalmi főapáti helyettese (koadjutor), *Bárdos Remig*, főapát halála után a Szentszék jóváhagyásával 1933–1947. között pannonhalmi főapát. A kommunizmus térhódítását nem tudta elviselni, így az önkéntes száműzetést választotta. Utolsó éveit az USA-ban töltötte, 1950-ben halt meg a Pittsburgh melletti Port Elisabeth-ben lévő magyar nővéreknél. Hamvait hazahozták, földi maradványai a pannonhalmi bazilikában pihennek.

A Pannonhalmi Főapátságban, az idők otthonában él a kilencvenes éveiben járó, pázmándfalui származású *Torda Lajos*, aki Kelemen Krizosztom főapát személyes szolgálatát látta el. A második világháború idején a főapát oldalán számos üldözöttnek adott menedéket a monostor falai között. Példás tettükért mindketten megkapták az izraeli Yad Vasem (Világ Igaza) díját. Kelemen Krizosztom posztumusz kitüntetését Várszegi Asztrik főapát vette át. Hálásak vagyunk, hogy kutatásunk során alkalmunk volt a több mint hetven esztendeje a főapátságban élő Torda Lajos volt főapáti komornyikkal beszélgetni, aki számtalan emléket őriz a 20. század egyik legnagyobb formátumú egyházi személyiségéről. Az alábbiakban ismerkedjünk meg a sorsfordító időket megélt szemtanú – a hallgatóg megható és magával ragadó – visszaemlékezéseivel:

„Kelemen Krizosztom, főapát úr Nyalkán volt plébános tíz esztendeig. Innen jött a szegény falusi néphez fűződő szoros kapcsolata. Tiszta szívű, őszinte ember volt. Esténként, mikor a teáját szolgáltam fel, gyakran maga mellé ültetett és elbeszélgettünk a világ dolgairól. Még tanácsomat és véleményemet is gyakran kikérte. Nála nem számított a származás, a tisztességet, a becsületet mindennél fontosabbnak tartotta. A háború idején sok zsidó embert elbújtatott a várban. Sokan a környékről ide menekültek a háború borzalmai elől. Mindenkinek segített, fáradhatatlanul dolgozott. Sokat olvasott, nagyon okos ember volt. Igen fontos emberek látogatták meg, gyakran érkeztek Budapestről magas beosztású vendégek. A gyermekeket különösen szerette, gyámolította; a tehetséges szegény fiatalokat felkarolta, segítette. Nem tudta lelkileg feldolgozni a háború embertelen körülményeit, élete utolsó éveit számkivetettként élte Amerikában. Utoljára a győri vasútállomáson találkoztam vele, éreztem, hogy nem látom többé. Párizson keresztül Sao Paoloba utazott a bencésekhez, azután az USA-ban, Pittsburgh magyar plébániáján élt egy ideig. A rák felemésztette szervezetét, a magyar nővérek Port Elisabeth-i temetőjében temették el. Rendszeresen levelezett az itthoniakkal, először még reménykedett abban, hogy hazatérhet, de a politika ebben megakadályozta. Az emigrációból nem térhetett haza, hamvait dr. Szennay András, főapát úr hozatta haza, dr. Várszegi Asztrik főapát úr méltó sírelméket állított szerető főapátom emlékének. Hálás vagyok az Úrnak, hogy Kelemen Krizosztom főapát úr szolgálatával bízott meg.” (13)

A Pannonhalmi Főapátsági Levéltárban igen értékes, eddig nem publikált, és témánk szempontjából is igen jelentős adatokat találtunk a kutatás során. Néhai *Németh János*, a

svájci Basel városában, emigrációban élő nyugdíjas plébános, egykori nyalkai iskolás gyermek visszaemlékezéseire (14) bukkantunk, melyekben történeteket mesél Kelemen Krizosztom plébánosról. Baselből, 72 évesen megírt tanulmányában arra emlékezik, hogy milyennek látta kisdíakként a falujában szolgáló plébánost. Egy érett ember 66 évvel korábbi, gyermekkori emlékei sorakoznak a kincset érő levéltári dokumentumban, melyben a szerző akarátától függetlenül benne lehet több mint fél évszázad minden rezdülése, habár a szerző ragaszkodik ahhoz az álláspontjához, hogy amit leír, azok a nyalkai hat esztendő kisdíák emlékei. Kelemen Krizosztomról, Nyalka község plébánosáról gyermekkori emlékei vannak Németh János plébánosnak. Mint még iskolába sem járó fiúcska, már ott ügyeskedett az oltár körül, Kelemen plébános mindig szerető mosollyal nyugtázta szolgálatait. Jól emlékszik arra, hogy mindössze 5–6 éves lehetett, s egyedül ministrált. Persze a nagy misekönyv nehéz volt. Egy alkalommal a plébános úr elfelejtette áttenni a könyvet a könyvpárnával áldozás után a leckefelolvasó oldalra. A kisgyermek Németh János nekirugaszkodott, s igyekezett átvinni a nagy könyvet a párnával, de a könyv lecsúszott róla. Plébános úr segített a gyermeknek, s kezével megcirógatta a fejét. A sekrestyében így vigasztalta: „Majd megnősz kisfiam, akkor nem fogod eldobni.” (15) A továbbiakban aztán ügyelt rá, hogy a kisfiúnak ne legyen gondja a misekönyvvel. Már iskolába járt, mikor a plébános az iskolásokkal tanította a ministráció szövegét. Így igyekezett a tanulókat szorgalmas tanulásra ösztönözni: „Nézzetek, a kis Németh Jancsi most jár csak iskolába, de már rég tudja a confiteort. Mondd csak el, kis fiam!” (16) A kisfiú nagy szusszal elkezdve kimondta, hogy confiteor, majd hosszasan dörmögött, egy idő után mellét verve kétszer mondta: mea culpa, mea culpa, azután újból csak dörmögött, míg végül hangosan kimondta: nostrum. Plébános úr elmosolyodott. Így nem sikerült a bemutató, illetve olyan „jól sikerült”, hogy bemutathatta tudományát a pannonhalmi várból odalátogató *Holenda Barnabás*nak, akit „hatalmas papnak” nevezett a falu, továbbá *Mihályi Ernő*nek, akik igen jót nevettek a gyermek „tudománya” felett. Kelemen Krizosztom megtanította az iskolásokkal, de még a falu népével is a „Missa de Angelis”-t, s érdekes és megható volt hallani a mezőn a kis libapásztor lányok és a tehénpásztor fiúk ajkáról a tisztán kiejtett glóriát, vagy épp a credót.

Szeretett elbeszélgetni híveivel, és szóbeszéd lett a faluban, ha valakit meglátogatott. Munkájára és a falu erkölcsi nivójára vetett fényt, hogy egyetlen törvénytelen gyermek akadt a faluban, egy szellemileg fogyatékos nő fia; a válás, illetve a csak polgári házasság ismeretlen volt a községben. Prédikációiból mindig idézettek a gyermekeknek a szülők, a kis Németh János többször hallotta édesanyja és nagyanyja ajkáról: „Elérkezik az idő, amikor a bűn előjön a pincéből, s szégyen nélkül nyilvánosan szennyez be mindent és mindenkit. Ekkor lesz elég az Istennek, s jönni fog az Isten büntetése.” (17) A gyermekekkel nem csak az iskolában foglalkozott. Kiválasztott tehetséges fiúkat és lányokat, és őket felkészítette a polgárra. Különösen német nyelvből „gyötörte” tanítványait, örült, amikor diákjai sikeresen levizsgáztak. A negyedik elemi után Németh Jánost is gondjaiba vette. A különórák alkalmával lehetősége volt a fiúnak megismerni a plébános lakását. Gyerekként feltűnt neki a lakás puritán egyszerűsége, csodálkozott, hogy milyen szegényes körülmények között él a plébánosuk. Nappalijában – melyet irodaként is használt – középen egy szögletes asztal volt, körülötte négy egyszerű szék, az asztalon zöldes takaró. Volt a szobában egy szekrény könyvekkel, két szék az egyik sarokban asztalkával, egy cserépkályha és egy állványszerű íróasztal. A hálószoba ajtaja állandóan nyitva volt a nappali felé, így a különórára járó kisdíákok oda is bekukkanthattak. Ott egy egyszerű vaságy, egy fehér mosdóállvány, egy ruhásszekrény, egy kisebb asztal két székel és egy ruhafogas volt. Seholy nem volt dísz, vagy függöny, mindössze a falon a főapát képe, illetve egy térdeplő, felette egy kereszt. Az ablakoknál nehéz bársony függöny volt, hogy az esti petróleumlámpa fénye ki ne hatoljon a szobából, illetve az esetleges kíváncsiskodók be ne lássanak. Édesanyja és lánytestvére éltek vele, gondoskodtak róla. Min-

dig szép, tiszta reverendában járt, és kényesen ügyelt a templom tisztaságára is. Amikor 1919-ben ideiglenesen feloszlatták a rendet, Pannonhalmáról sokan menekültek hozzá, *Serédi Jusztinián* is hosszasan tartózkodott a nyalkai plébánián. Mivel ennivalót abban az időben igen nehéz volt beszerezni, mindig a kis Németh János édesapjától mint szomszédától kértek segítséget. Egy alkalommal viccesen mondta Serédi Jusztinián a sokat segítő szomszédnak: „Hát szomszéd úr, ha majd primás leszek, meghálálom ám én a maga jószágát.” (18) Serédi Jusztinián primás lett, s Pannonhalmára menet nem feledkezett meg ígéretéről, a várban tartózkodó primás uzsonnára meghívta a segítőkész nyalkai szomszédot. Teltek-múltak az évek, az érettségiző Németh János Esztergomba ment Kelemen Krizosztom főapát ajánlásával, s bár magaviselete nem volt példás, Serédi – emlékezve a szomszéd úrra – felvette kispapjai sorába. Németh János kispapként a nyári szünidőben rendszeresen felment a várba Nyalkáról, tiszteletét tette Kelemen főapátnál, aki mindig kedvesen, szeretettel fogadta.

Befejezésül idézzük fel azt a levelet, melyet Kelemen Krizosztom nyalkai plébánosként írt – röviddel kinevezése után – *Kemény Fülöp*, pannonhalmi esperesnek. Leveléből kitűnik az egyszerű falusi néphez, a falusi gyermekekhez való ragaszkodása, a falun végzett nevelőmunka elismerése.

„Ami azt illeti, hogy a lelkek szeretete hozott plébániára, legyen szabad megjegyeznem: igen szerettem tanár lenni, első sorban nem a grammatika miatt, bár tárgyaimat most is szeretem, hanem mert úgy éreztem, hogy az ifjúsággal mint nevelő szívesen foglalkozom. (...) Minthogy azonban így még teljesebben élhetek a krisztusi pedagógiának, igen szívesen vagyok plébános is. Nyugodtnak, boldognak érzem magamat.” (19)

Kulcsár Ferenc, nyalkai igazgató-kántortanító

Nyalkának (20) már 1726-ban nyugalmazott tanítója volt. A 39. számú épületben volt egy tanterem s a ludi magister lakása. Tanteremként 1847-ig szolgált, majd 1929-ig tanítói lakás volt az egész épület, 1936-ban renováltatott. Az úgynevezett régi iskolát 1847-ben a főapátság építette, mely egy tanteremből és egy folyosóból állt. Az épületet 1912-ben kibővítették, így két tantermes lett, ekkor lett az iskola két tanterős. Az iskolát az egyházközség építette, a főapátság anyagi hozzájárulásával. A harmadik épületet, az új iskolát 1928-ban az egyházközség építette. Iskolatörténeti adatok a *Protocollum domesticum parochiae Nyalka* című könyvben találhatóak meg.

Levéltári kutatásaink során rábukkantunk az első írásos szerződésre, melyben Nyalka község elöljárói és lakosai megfogadják mesterüknek és jegyzőjüknek – *Kovács Márk* bencés nyalkai lelképásztor jóváhagyásával – *Nemes Vadászy Ferencet* 1846. március 1. napján. Nem tudjuk megállni, hogy a mester kötelességeit is felsoroló dokumentum néhány gondolatát ne idézzük fel, mely így szól:

„Az oskolai kisdedek közül csak egy kis ujjal se üssön meg senkit, se ne taszigáljon, se ne tépjen, se ne pofozzon, se fűlinél fogva ne czinczáljon se semmi goromba eszközzel ne kinozzon, hanem maradjon ama szeléd büntetések mellett, melyek a Plébános Urtól elébe iratnak, vagy szabatnak. Az oskolai gyermekek között semmi személy válogatást ne tegyen: hanem szegényét, boldogét egyaránt gyöngyörgesse és szeresse az érdem szerint; mivel csak így fogja birni minden tanítványinak szeretetét mely elkerülhetetlen szükséges a gyermekek előmenetelére.” (21)

Véleményünk szerint neveléstörténeti kuriózumnak számít a 19. század közepén a szeretet pedagógiáját hirdető nyalkai hívek fenti gondolata, mely szóról-szóra megállná a helyét a legkorszerűbb neveléstudományi tanulmányban, vagy gyermekpszichológiai témájú értekezésben.

„A falusi tanító igazi népművelőként a magyar és egyetemes műveltség sok-sok értékét közvetítette a falusi, paraszti nép számára. Ugyanakkor a falusi-mezővárosi tanító az értelmiségi lét peremén élt: már értelmiségi, de életformája, életközege még részben paraszti. Tulajdonképpen maga is a parasztember életét élte, annak gondolkodásmódja járta át az ő gondolkodását is. Ez azonban nem okozott problémát számára: 1948 előtt csakis így feleltethet meg alapvető néptanítói funkciójának, másképpen nem. Ez a létforma egészen természetes volt számára is, mások számára is. A falusi-mezővárosi jegyző, a pap, az orvos tulajdonképpen a külső, felső hatalom képviselője volt, a tanító nem: ő a kultúra képviselőjeként tevékenykedett e települések paraszti közösségében. Ő nem volt idegen test ebben a közösségben; ő innen vétetett, ide gyökerezett, ő belső lényege szerint e közösségbe tartozott. Ő ugyanaz maradt lélekben akkor is, amikor a falusi tanítók polgárosodása a két világháború közötti időszakban jelentősen megerősödött.” (22)

Kulcsár Ferenc igazgató-kántortanító 1909. március 25-én született Vicza községben. Tanítói pályáját – a tanítóképző elvégzése után – Nyalka község római katolikus elemi iskolájában kezdte 1929. augusztus 26-án. Nyugdíjazásáig hú maradt a községhez, 1992-ben bekövetkezett haláláig a község szolgálati lakásában lakott, a nyalkai temetőben pihen korán elhunyt felesége, a győrasszonyfai, nemesi származású *Pais Sarolta* mellett.

A Győri Királyi Katolikus Tanítóképző Intézetbe 1924–1929-ig járt, népiskolai tanítói és kántori oklevelét 1929. június 17-én szerezte meg. Tanítóként leventeoktatói, népművelődési és légvédelmi tanfolyamokon vett részt. Nyalka községben helyi népművelési gondnok és előadó volt. Tanítói hivatali esküjét 1930. augusztus 30-án tette le.

A nyalkai egyházközség képviselő-testülete 1929. augusztus 4-én kántortanító választást tartott *Kovács Gyula*, kántortanító lemondása folytán megüresedett tanítói állás betöltése céljából. A gyűlésen *dr. Sommer Timót* plébános, iskolaszéki elnök mellett *Wohlmuth József* esperes-tanfelügyelő elnököl, a jegyzőkönyvet *Pethő Gábor* főapátsági számvevőségi tiszt vezette, a hitelesítést *Maracskó András*, világi elnök és *Németh János*, iskolai gondnok végezte. Mivel a képviselő testület tagjainak a Rendszabályok 69.

§-ban megkívánt kétharmada megjelent, a gyűlés határozatképes volt. A tanítói állást a katolikus iskolák hivatalos lapjában, a Nemzetnevelésben az egyházközség szabályszerűen meghirdette, melyre hét tanító adta be pályázatát. A tanítóválasztó gyűlésen csupán három tanító jelent meg: *Kulcsár Ferenc*, *Tóth Lajos* és *Vesztergom György*. Mivel a kántorpróba után *Vesztergom György* visszalépett, az elnök elrendelte a két pályázóra a titkos szavazást. *Kulcsár Ferenc* 22 szavazatot kapott, *Tóth Lajosra* 5 fő szavazott. Az elnök *Kulcsár Ferencet* – a szavazatok általános többségét elnyervén – szabályszerűen megválasztott kántortanítónak nyilvánította.

Kulcsár Ferenc tanító díjlevelében (23) a római katolikus hitközség képviselő-testülete az alábbi javadalmakat hagyta jóvá:

Lakás: 2 szoba, 1 előszoba, 1 konyha, 1 kamra, 1 pince, 1 istálló, 1 fűskamra, sertésólak
Ingatlanok hasznélvezete: 13 kat. hold 800 négyszögöl szántóföld, iskolához kert mint beltelek
Terménybeli járandóságok: 22,50 q rozs

A pannonhalmi egyházmegyében a népoktatás a két világháború között – az iskolaügy modernizációja révén – mind nagyobb szerepet játszott a régió fejlődésében. Az intézményműködtetési rendszer változása, megújulása egy szerves fejlődés eredménye, mely az értékmegőrzésre, vagyis az éotvösi hagyományokra és a polgári társadalomfejlődésből kiinduló korszerűsítés egyensúlyára épül. Az egyházmegyei népoktatás szervezeti és tartalmi átalakulásában paradigmaticus változások sora érhető tetten, mely az iskolaszervezet továbbfejlesztését és a lakosság műveltségi szintjének emelését jelentette.

Az államsegély szempontjából be nem számítható javadalom: stóla jövedelem az egyházmegyei hatóság rendelkezései szerint.

A tanító kötelességeit – ugyancsak a díjlevélben – három pontban határozta meg a fenntartó hatóság:

1. A kántortanító kötelességei közé tartozik a római katolikus elemi iskola mindennapos és ismétlőiskolás tanulóit a fennálló – népiskolákra vonatkozó – országos és egyházmegyei rendelkezések szerint római katolikus vallásos és hazafias szellemben oktatni, nevelni és az állásával összefüggő teendőket teljesíteni.
2. A kántortanító feladata továbbá a nyalkai plébánián a kántori teendőket – a pannonhalmi egyházmegyei hatóság, a helyi plébános, vagy helyettese rendelkezései értelmében – teljesíteni. Köteles a vasárnapi és hétköznapi istentisztelet alatt orgona kísérettel énekelni, illetve orgona kísérettel az iskolás gyermekekkel énekelteni.
3. A kántortanító tartozik az egyházi és hazafias ünnepélyek rendezésében, az iskolán kívüli népművelésben, valamint a község minden nemes irányú szociális munkájában, a leventeoktatásban tevékenyen közreműködni, továbbá énekkart vezetni.

Kulcsár tanító iskoláját a közvetlenség jellemezte. Az iskola és környéke rendes és tiszta volt, már az iskolába lépéskor látszott, hogy a gyermekek jól neveltek. A szemléltető eszközöket és képeket a tanító folyamatosan gyűjtötte. Vázlatai pedagógiai szempontból kifogástalanok voltak. A gyermekek tapasztalatait tanításában rendszeresen felhasználta, munkájában az újabb pedagógiai irányzatokat követte, állandóan gondot fordított az önképzésre. Nagy gonddal kezelte az iskolai könyvtárat és a nevelői kézikönyvtárat. Munkájában mindig igyekezett a nevelési helyzeteket kihasználni. A tantestületi élet, a kollegiális viszony példaértékű volt a nyalkai iskolában, a tanító az iskolán kívül is szorgalmasan tevékenykedett, a plébános mellett kántorizált, népművelői és ismeretterjesztő előadásokat szervezett, továbbá vezette a Szívgyárdát. A királyi tanfelügyelő tanítási munkáját, nevelői tevékenységét, hivatali buzgalmát, valamint egyéni és társadalmi magatartását kiváló minősítéssel értékelte. Igen nehéz körülmények között dolgozott a kéttanítós, két tanteremmel rendelkező iskolában. A statisztikai adatok áttekintéséből kitűnik, hogy a két világháború között a nyalkai iskolában 40–60 tanuló jutott egy tanítóra, mely az iskolai élet s ezen belül a tanítást és a tanulást nagymértékben megnehezítette.

A második világháború, a katonai megszállás, a tanítók elhurcolása Nyalka községet sem kerülte el, Kulcsár tanító úr – számos tanítótársával együtt – mint utólagosan sorozott, elmaradt korosztályú 1944. október 7-én megkapta katonai behívóját. Karpaszományos örvezetőként vonult be az esztergomi gépkocsizó ezredhez. Az alakulatot szigorú fegyveres kíséret mellett Németországba vitték újonckiképzésre, ahol 1945. április 27-én amerikai fogságba került. Az amerikaiak átadták a franciáknak, és a mainzi fogolytáborból betegség címén elbocsátották. Szerencsésen hazatért, 1945. szeptember 21-től a nyalkai iskolában megkezdte tanítói működését. A megrongálódott iskolaépületet nagyobb tanítványai segítségével rendbe hozta, kimeszelte és ablakokkal ellátta, hogy a tanítás két tanteremben tovább folyhasson. A tanév befejezése után a községi közigazgatásban segédkezett, amikor fáradtságos munkával elkészítette a település terménybeszolgáltatási gazdalajstromát.

Kulcsár Ferenc népnevelői, pedagógiai munkáját *Sárközy Pál*, bakonybéli apát, a távollévő főapát helyettese címzetes igazgatói címmel honorálta. Az 1947. november 26-án kelt okirat így szól:

„Kedves Tanító Úr! Méltányolva Tanító Úrnak a nyalkai róm. kat. népiskola, majd rk. ált. fióiskolánál teljesített eredményes működését, a gondjaira bízott gyermekek gondos és buzgó nevelését és tanítását, jelen soraim erejénél fogva címzetes igazgatónak ezennel kinevezem.” (24)

Az államosítás során Kulcsár Ferenc tanítót az állam átvette, és 1948 őszén a nyalkai általános iskola igazgatójává nevezte ki.

Narratívák a nyalkai iskoláról

Egy hiteles pályakép bemutatása akkor teljes, ha megszólalnak olyan szereplők, akik visszaemlékezésükkel egyéni, sajátos, tehát szubjektív értelmi és érzelmi töltést adnak egy kronologikus életút bemutatásához és értékeléséhez. *Dombi Alice*, kutató gondolatai jutnak eszünkbe, aki egy „mindenes tanító” sorsát bemutató tanulmányában a következőket írja:

„Pedagógus életutakat bemutatni mindig nehéz feladat. Meg kell találni azt a formát, amely objektíven láttatja a tényeket, ugyanakkor a szubjektivitást sem szabad nélkülözni, hiszen a tanár tanítványaira gyakorolt hatása egyik fokmérője nevelői hatékonyságának. Egy tanáregyéniség bemutatása nem nélkülözheti ugyanakkor annak a kornak, közegeknek a bemutatását sem, amelyben élt és dolgozott. Élete összekapcsolódik a település, az adott iskola és a helybeli lakosok életével.” (25)

A nyalkai iskolára, Kulcsár Ferenc kántortanítóra, néhány jelentős személyre és eseményre emlékezik vissza két egykori iskolás, *Komondi Ilona* és *Francia Irén*.

Francia Béláné szül. Komondi Ilona nyalkai nyugdíjas visszaemlékezései (26):

- „Iskolás voltam itt Nyalkán 1943–1951 között.”
- „Kulcsár Ferenc tanító úr itt nyugszik a nyalkai temetőben, itt van a síremléke, felesége gyóraszonyfai volt, Pais Sarolta nagyságos asszony, nemesi család sarja.”
- „Tanító úr felesége, a nagyságos asszony sokat betegeskedett, Pingitzer Ottó édesanyja, Katus néni ápolta, gondozta, 1965-ben meghalt. A sírt a mai napig a Pingitzer család gondozza.”
- „Kulcsár tanító úréknak gyermekük nem született.”
- „Kulcsár igazgató tanító úr magas ember volt, szigorú, de jó és emberséges volt, kapuvári származású, engem 5. és 6. osztályban tanított.”
- „Sokan voltunk egy osztályban, talán még ötvenen is, hosszú padok voltak, 4–5 gyerek ült benne, majd 7. és 8. osztályban már kétszemélyes padokban ültünk. Az iskola jól felszerelt volt, a főapátság sokat segített.”
- „A háború miatt az 1944. év csonka év volt, ősztől tavaszig nem jártunk iskolába.”
- „Kulcsár tanító úr színdarabokat rendezett, aztán voltak a KALÁSZ legények és leányok, meg a helyi tűzoltóság, abban is segítettek.”
- „A templomi stációkat Krizosztom már főapátként ajándékozta a templomnak, az idősebbektől tudom, hogy igen szerette a nyalkaiakat, még a várból is sokat tett a faluért.”
- „Rendszeresen hordtam élelmiszert a várba, a gimnázium és a papi öregotthon konyhájába. Vajat, tojást és túrót vittem. Gyalog vagy biciklivel mentünk. Nyalkáról többen dolgoztak a várban, én is el akartam menni szolgálni, de édesanyám nem engedett, azt mondta, hogy itthon is van munka.”
- „Emlékszem még a nagyon jóságos és vallásos tanító nénire, Szelle Erzsébetre, aki négy évig volt Nyalkán, majd Budapestre ment, örökimádó apáca volt.”
- „Emlékszem még Németh János plébános úrra, 1915 körül születhetett, akkor a falu két plébánost adott, a másik Tóth György volt, ők egyszerre tanultak. Németh János anyja Éles Böske volt, ők a plébános úrék szomszédságában laktak. Németh János 1956-ban Svájcba ment. Öreg korára hazajött Székesfehérvárra, ott is halt meg.”

Tóth Károlyné szül. Francia Irén nyalkai templomszolga és kántor visszaemlékezései (27):

- „Kulcsár Ferenc tanító úr gyönyörűen orgonált, ő volt a kántor is.”
- „Azt mondják az idősebbek, hogy Kelemen Krizosztom plébános úr igen közvetlen ember volt, szerette az egyszerű embereket, sokszor bekiabált házakhoz séta közben, hogy van-e a gazdasszonynak egy kis aludtteje. Azt igen szerette.”
- „A templomot már főapátként is igen támogatta, sokszor ellátogatott korábbi hívei közé. A templomi oltár és a padok is Pannonhalmáról valók.”
- „Dr. Sommer Timót plébános úrnál édesanyám is szolgált. Arra emlékszem, hogy több évtizedes plébánosi munka után Bakonybélbe ment, utolsó miséjén megáldotta a nyalkai híveket, még a mozdulatára is emlékszem.”
- „Emlékszem, hogy Németh János 1956-ban a templomban szónokolt, nagyon indulatosan beszélt a hazáról, a haza sorsáról. Fiatal lány voltam, többre nem emlékszem. Svájcba disszidált. Székesfehérváron halt meg, idős korában hazatelepült. A forradalom előtt Budapesten elkészkedett.”

„Kulcsár tanító nagyon szigorú volt, ahány hibát vétettünk, annyi körmöst kaptunk. Különbön jó tanító volt, egész végig itt szolgált. Fiatal tanítóként került ide, itt ment nyugdíjba, a felső iskolában lakott, ott volt a tanítói lakás. Emlékszem, hogy elhunyt feleségéért a kommunizmus alatt titokban mondatott orgonás gyászmisét.”

Fejezetünket Kelemen Krizosztom pannonhalmi főpapát gondolataival zárjuk, mely a Pannonhalmi Szemle 1936. évi 11. számában megjelent tanulmányban olvasható és a szegedi katolikus napon hangzott el 1936. október 25-én, a város felszabadításának jubileumán. „Az ifjúság válaszüton’ című tanulmányában (28) Nyalkán eltöltött éveire, az erkölcsös nyalkai hívekre emlékezik:

„Állandó figyelemmel kísérem több dunántúli falu életét. Példaadás okáért főleglém e faluk egyikének 1916–1926-ig terjedő tíz évét. E nehéz tíz esztendő alatt nem hallott a plébános hívei ajkáról durva káromkodást. E tíz év alatt nem volt ebben a faluban verekedés; nem történt rablás, gyilkosság, öngyilkosság. E tíz év alatt minden házasság az egyház törvényei szerint kötött. Nem volt házassági szétválás. Két hirtelen halálesetet leszámítva nem halt meg senki szentségek fölvétele nélkül. Ez a statisztika, ez az erkölcsi színvonal természetesen nem magától lett, nem légüres térben semmiből született. Nem. E falu erkölce a mély vallásosság termőtalajából kelt ki, nevelője, megizmosítója a lelkiismeret: az Istennek tartozó felelősségérzet, az Isten kezébe való belefogzás volt. E falu plébánosához az egyik hétfő délelőttjén egy ismeretlen budapesti református úri ember állított be. Uram, mondom, a meghatottság hozott ide. Olyat láttam, aminőt mifelénk soha életemben nem tapasztaltam. A falu korcsmájában voltam tegnap este. Tele volt füsttel, nótával, tereferével, kártyajátékkal a vendéglő. Egyszer csak Úrangyalára kondult a harang. A korcsma elcsendesült, kártya, pohár lekerült a kézből, minden ember csendben imádkozott.”

Összefoglalás

Disszertációnkban a pannonhalmi bencés rend népiskolai tanügyének történetéből mintegy három évtizedet tekintettünk át. A Bencés-rend elemi iskoláinak a vizsgált korszakra vonatkozó tanügyigazgatása, illetve annak alakulása jól mutatja a szakszerűsödést, annak fokozott felismerését, hogy a népoktatás kérdései stratégiai területté lettek mind a katolikus egyház, mind az egyetemes magyar nemzet számára. A Bencés-rend elemi iskolaügye fejlődésben lévő szervezet volt, s különösen tanítói karában rejtőzött nagy energia, népfelemelő szolgálati készség. Az infrastruktúrán túl az iskolarendszer döntő tényezője az emberi személyiség, amely valamilyen formában részt képez az intézményrendszer működtetésében. A tanügyigazgatásban kimagasló szerephez jut a tanfelügyelő. A falusi néptanító és a plébános egy kisköztség életének meghatározó szereplője volt. Életük, sorsuk, mindennapjaik, a helyi közösség lelki és anyagi felemeléséért tett erőfeszítéseik, a szegény népet felemelő küzdelmük tárul elénk a mikrotörténeti elemzések, az orális tanúságtételek nyomán. A tanítóságról szóló dolgozatrészt a 20. századi magyar értelmiségtörténethez szolgál adalékokkal, egy nagyon „népközel” értelmiségi csoport szellemi-lelki arculatának és lassú építkezésének – reményeink szerint – elgondolkodtató és hiteles dokumentálása. Egykor – talán – majd mód nyílik arra, hogy globálisan is megrajzolódhasson a múlt magyar tanítóinak, plébánosainak és tanfelügyelőinek szellemi-emberi arculata. Három évtized pedagógiai eredményeiből és néha kudarcaiból sok tanulság vonható le a mai neveléstudomány képviselői számára.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a pannonhalmi egyházmegyében a népoktatás a két világháború között – az iskolaügy modernizációja révén – mind nagyobb szerepet játszott a régió fejlődésében. Az intézményműködtetési rendszer változása, megújulása egy szerves fejlődés eredménye, mely az értékmegőrzésre, vagyis az eötvösi hagyományokra és a polgári társadalomfejlődésből kiinduló korszerűsítés egyensúlyára épül. Az egyházmegyei népoktatás szervezeti és tartalmi átalakulásában paradigmátikus változások sora érhető tetten, mely az iskolaszervezet továbbfejlesztését és a lakosság műveltségi szintjének emelését jelentette. Igyekezünk kitérni az intézményrendszer szereplői-

re, akik nélkül az iskolarendszer működése elképzelhetetlen. A falusi néptanító, a plébános és a tanfelügyelő mind-mind a hétköznapiok történelmének sorsfordító képviselője, habár legtöbbjük nem szerepel neveléstörténeti tankönyvekben, nevük nem olvasható a történelemtankönyvekben, küzdelmes életükkel és áldásos működésükkel rászolgáltak arra, hogy a magyar iskolatörténet jeles képviselőiként tartsuk őket számon. Munkánkkal – még ha szerény mértékben is – nekik is emléket állítottunk.

Szerencsések és hálásak vagyunk, hogy egy kiváló műhelybe mi is bejuthattunk, és ott egy kicsit elidőzhettünk. Külön örömünkre szolgál, hogy találkozhattunk a pannonhalmi műhely kiváló mestereivel, a velük töltött idő örömünkre szolgált.

Befejezésül kitűnő neveléstörténetésünk gondolatát idézhetjük:

„A népiskola népet épített. S akármilyen kicsi és szegény volt egy település, ha volt népiskolája, akkor lakói hatalmas összetartó erőként, a település népét megtartó, együtt tartó erőként tekintették azt sajátjuknak, ragaszkodva hozzá, akármilyen egyszerű, egyetlen tanítós intézmény volt is az.” (29)

Jegyzet

- (1) Maurus esperes atya (1993): Pannonhalmi Területi Apátság. *Bencés Hírlevél*, 3.
- (2) Forrás: Berkó Pál–Legányi Norbert (1987): *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986*. Széchenyi Nyomda, Győr. 160.
- (3) PBFL Esperesi Irattár 128/1931. sz. irat.
- (4) PBFL Káptalani iratok, 1934. évi káptalan.
- (5) PBFL Káptalani iratok, 1934. évi káptalan.
- (6) PBFL Esperesi Irattár 67/1935. sz. irat.
- (7) Sólymos Szilveszter (1997): Kűhár Flóris (1893–1943). In: Sólymos Szilveszter: *Ezer év száz bencése*. Pannonhalma. 314–317.
- (8) PBFL Esperesi Irattár, Tanítógyűlések doboz (1906–1947): 1933. évi tanítógyűlés jegyzőkönyve.
- (9) Kűhár Flóris: *A kereszt iskolája*. Uo.
- (10) PBFL Főapáti Irattár 600/1923. sz. irat.
- (11) Kelemen Krizosztom (1936): Az ifjúság válaszüton. *Pannonhalmi Szemle*, 11. 352.
- (12) Várszegi Imre Asztrik OSB (1990): *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest. 253–254.
- (13) Torda Lajos közlése 2005 nyarán Pannonhalmán,
- (14) PBFL Főapáti Irattár, Kelemen Krizosztom feliratú doboz, Németh János levele, Basel, 1987. okt. 22.
- (15) Uo. 1.
- (16) Uo. 1.
- (17) Uo. 2.
- (18) Uo. 3.
- (19) PBFL Esperesi Irattár 139/1916. sz. irat.
- (20) Forrás: Sörös Pongrácz (1916): *A pannonhalmi főapátság története*. Hatodik korszak. Stephaneum Nyomda, Budapest.
- (21) PBFL, Dékáni iratok, Első sorozat, Nyalka doboz: 1839–1850.
- (22) Mészáros István (2001): A népiskola dicsérete. *Honismeret*, 5.
- (23) PBFL Esperesi Irattár 319/1929. sz. irat.
- (24) PBFL Főapáti Irattár 1671/1947. sz. irat.
- (25) Dombi Alice (1997): Pedagógussorsok – emlékek: a „mindenes tanító”. In: *Népiskolák Magyarországon*. Tatabányai Múzeum, Tatabánya. 315.
- (26) Francia Béláné közlése 2005 nyarán Nyalkán.
- (27) Tóth Károlyné közlése 2005 nyarán Nyalkán.
- (28) Kelemen, i.m. 353–354.
- (29) Mészáros István (2001): A népiskola dicsérete. *Honismeret*, 5.

Irodalom

Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár (PBFL).

Arató Ferenc (1968, szerk.): Száz éves a kötelező népoktatás. Tankönyvkiadó, Budapest.

Becker Vendel (1947): *A katolikus iskolaiügy a demokratikus Magyarországon*. Szt. Gellért Nyomda, Szeged.

Berkó Pál – Legányi Norbert (1987): *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986*. Széchenyi Nyomda, Győr.

- Dombi Alice (1997): Pedagógussorsok – emlékek: a „mindenes” tanító. In: *Népiskolák Magyarországon: Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia eladásainak anyaga*. Tatabányai Múzeum, Tatabánya. 315–322.
- Gyáni Gábor (2000): Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kardos József – Kelemen Elemér – Jáki László (1996): Ezeréves a magyar iskola. Budapest.
- Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség*. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kelemen Krizosztom (1936): A falu jövője. *Pannonhalmi Szemle*, 11. 138–142.
- Kelemen Krizosztom (1936): Az ifjúság válaszüton. *Pannonhalmi Szemle*, 11. 349–354.
- Kelemen Krizosztom (1944): A tanítás és nevelés állócsillaga. *Néptanítók Lapja*, 1. 2–3.
- Magyar népoktatás*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. (1928)
- Education*. Budapest. (1999)
- Mann Miklós (2005): *Magyar oktatási miniszterek 1848–2002*. Önkonet Kiadó, Budapest.
- Mann Miklós (2004, szerk.): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. Önkonet Kiadó, Budapest.
- Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest.
- Mann Miklós (2002): Oktatáspolitikusok és koncepciók a sajtó tükrében (1945–1990). In: *Magyar neveléstörténeti tanulmányok I.* Szerk.: Szabolcs Éva – Mann Miklós. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest.
- Mészáros István (1989): A magyarországi római katolikus tanügyigazgatás történeti áttekintése. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok. 1. kötet*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest.
- Mészáros István (1981): *Az iskolaiügy története Magyarországon 996 – 1777. között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1990): *Iskola Szent Márton hegyén*. A pannonhalmi bencés gimnázium története. Pannonhalma.
- Mészáros István (1997): *Magyar iskola 996–1996*. Eötvös Kiadó, Budapest .
- Mészáros István (2000): Szerzetesség Magyarországon. *Vigila*, 6.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2004): Neveléstörténet. *Bevezetés a pedagógia és az iskolázás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2003): *Neveléstörténet*. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Somorjai Ádám – Zombori István (1991, szerk.): *A katolikus egyház Magyarországon*. Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, Budapest.
- Sólymos Szilveszter (1997): *Ezer év száz bencése*. Pannonhalma.
- Sörös Pongrácz (1916): *A pannonhalmi főapátság története*. Hatodik korszak. Stephaneum nyomda, Budapest
- Szabolcs Éva – Mann Miklós (1997): *Közzoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó, 1867–1944*. *Új Pedagógiai Közlemények*, ELTE BTK, Budapest.
- Szabolcs Éva – Mann Miklós (2002): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok. I–II*. Budapest.
- Szántó Konrád (1983): *A katolikus egyház története*. Budapest .
- Takács Imre (1996, szerk.): *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma 1000 éve II. Pannonhalma.
- Varga László (1996): *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegyei tanügyigazgatás tükrében (1919–1948)*. Pannonhalmi füzetek 37. Pannonhalma.
- Várszegi Imre Asztrik OSB (1990): *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929 – 1950)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, Budapest.

A tanulmány részlet A Pannonhalmi Szent Benedek-rend népiskolái az Egyházmegyei Tanfelügyelői Hivatal iratai tükrében, 1920–1948 című kutatási programból; ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest, 2006. Tudományos témavezető: Mann Miklós.